

Валерія Трембус

МОВЛЕННЯ ЯК ЗАСІБ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ГЕРОЇНИ У РОМАНІ А. НІКУЛІНОЇ «СІЛЬ ДЛЯ МОРЯ, АБО БІЛИЙ КИТ»

У статті розглядається мовлення як засіб створення психологічного портрета головної героїні роману А. Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит». Проаналізовано різні форми мовлення персонажа (внутрішній монолог, діалоги з матір'ю, з подругою Анною, з віртуальним співрозмовником на ім'я Білий Кит), які репрезентують її емоційний стан, внутрішні конфлікти та особистісні трансформації. Увагу зосереджено на тому, як мовленнєва поведінка героїні в різних комунікативних ситуаціях сприяє розкриттю її характеру, психоемоційного стану, екзистенційних переживань. Доведено, що мовлення у творі виконує не лише комунікативну, а й художньо-психологічну функцію, зумовлену потребою автора донести внутрішній світ підлітка, який перебуває у кризі.

Ключові слова: роман-буря, мовлення, психологічний портрет, внутрішній монолог, діалог, характеротворення, комунікативна поведінка, підліткова психологія.

Роман Анастасії Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит» є одним із найрезонансніших прикладів сучасної української підліткової прози. Авторка не лише порушує низку соціально-психологічних проблем (булінг, непорозуміння з батьками, самотність, залежність від соціальних мереж), а й вміло моделює складний внутрішній світ підлітка у стані кризи. Актуальність дослідження обумовлюється необхідністю вивчення мовленнєвих засобів, які розкривають емоційний і психологічний портрет головної героїні – Лізи. Її комунікативна поведінка, діалоги з близькими та внутрішнє мовлення стають ключовими у розумінні особистісної трансформації персонажа.

Особливу увагу приділено аналізу діалогів Лізи з мамою, з подругою Анною, а також віртуальним співрозмовником на ім'я Білий Кит. Саме ці мовленнєві фрагменти дозволяють простежити глибину психологічного конфлікту й розкриття внутрішнього світу героїні.

Мовна поведінка є одним із ключових засобів художнього моделювання характеру, особливо в жанрі психологічної прози. У творі А. Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит» мовлення персонажів – і зокрема головної героїні Лізи – виконує не лише комунікативну, а й психологічну функцію, відображаючи її внутрішні стани, світогляд та особистісну еволюцію. Через внутрішні монологи, діалоги з іншими персонажами, а також мовні реакції на соціальні події передається динаміка її психоемоційного стану.

Авторка майстерно використовує першоособову нарацію, завдяки чому мовлення героїні постає у формі внутрішнього щоденника, що фіксує зміни у її сприйнятті себе й світу. Психологічна глибина образу посилюється завдяки ретельно вибудованій мовленнєвій структурі – чергуванню діалогів і внутрішніх монологів, фрагментарності висловлювань, емоційно-експресивній лексиці.

Ці засоби надають змогу не лише яскраво зобразити внутрішню боротьбу дівчини, а й передати психологічну напругу, самотність, пошук сенсу, відчай та прагнення до підтримки. Мовлення героїні у багатьох епізодах – це форма самоідентифікації та спосіб виживання у ворожому світі.

Важливу думку щодо ролі мовлення як носія психологічного змісту висловлює В. В. Фашенко, зазначаючи: «Душевні стани дійових осіб можуть передаватися прямо – у монологах-самозвітах, у розповідях про поведінку спостережуваних осіб, а також через специфічну будову діалогів, з ремарками і без них. <...> Справжнє своє буття мова виявляє в діалозі» [2, с. 115].

Теоретико-методологічну базу аналізу становлять також праці таких дослідників, як О. Грищенко, М. Кодак, Л. Назаревич, О. Чернінька, у яких розглядаються питання психологізму, характеротворення, мовної експресії та екзистенційних мотивів у художньому творі.

У романі А. Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит» внутрішнє мовлення головної героїні – один із найважливіших художніх інструментів, за допомогою якого читач поступово занурюється у світ підліткових переживань, страхів, болю та відчаю. Через авторську першоособову нарацію читач має змогу почути не тільки зовнішні репліки Лізи, а й її глибинні монологи, сповнені самоіронії, знецінення, протесту й водночас – болісного прагнення бути почутою.

У розвитку сюжету простежується формування внутрішнього конфлікту, який знаходить своє відображення у мовленні: короткі фрази, вигуки, заперечення, мовні маркери сумніву, а також пряма зневага до себе.

«– Я гарна! Я люблю себе!» – Відображення змовчало... – Дурня! Не можна просто взяти й полюбити себе!» [1, с. 13].

Такі висловлювання Лізи, оформлені як внутрішній монолог або короткий діалог із самою собою, є типовими для підлітків у стані психоемоційного виснаження. Вони демонструють втрату віри в себе, розчарування, ненависть до власного тіла – усе це виливається у вербальну форму внутрішнього приниження.

Ліза не просто переживає складний період – вона перебуває в екзистенційній кризі, яка яскраво проступає в мовленні. Психологічний тиск, булінг, брак підтримки від батьків стають тригерами не лише емоційної ізоляції, а й селфгарму – як реакції на глухоту навколишнього світу: «Ковзнула поглядом по нозі: окрім здертих колін, на стегні наливався кольором свіжий синець. Нова галактика в її маленький всесвіт» [17, с. 20].

Самопошкодження виступає формою мовчазного крику: «ви не чуєте мене, я скажу це болем». Це ще одна форма «мовлення» – через тіло, через сліди на шкірі. У багатьох епізодах внутрішній монолог поєднується з реакціями на зовнішній тиск. Після спроб позитивного самонавіювання Ліза щоразу «здається», а її думки наповнюються емоційним сарказмом, безсиллям: «Жирна ніколи не буде гарною» [1, с. 13]

Відсутність діалогу з мамою компенсується уявними спробами говорити з собою. Ліза формує власну внутрішню реальність, у якій вона одночасно і жертва, і свідок, і суддя. Така форма розщепленого мовлення вказує на глибоку психологічну дезорієнтацію.

Упродовж розвитку сюжету внутрішнє мовлення втілює певну динаміку:) психологічних переживань: від знецінення до самостереження, від плачу до мрій. Окремим маркером є образ моря – символу втечі та відновлення: «Хутчіше до моря! [...] Дорога завжди діяла за спокійливо, наче під час бігу частина образи вихлюпувалася з неї, як вода з повного горнятка» [1, с. 36].

Центральним елементом психологічного конфлікту у романі є складні стосунки головної героїні Лізи з матір'ю. Саме мовлення матері, її репліки, інтонації, комунікативна позиція стають джерелом глибокої душевної травми підлітка. Конфлікт з мамою стає рушійною силою до психологічних переживань героїні, відчуття покинутості, непотрібності, жалості до себе.

У творі чітко простежується, що матір Лізи не виконує функцію емоційної опори. Її мовлення жорстке, імперативне, нерідко принизливе. Замість підтримки – зауваження, осуд, погрози: «Я тобі скільки разів казала: хімію не купувати? Ти мене взагалі слухаєш? Подивися на себе – і так товста, а знову чипси притягла! Скоро у двері не пролізеш!» [1, с. 36].

Лексика матері знецінює Лізу не лише як доньку, а й як особистість. Іронія, сарказм, різкі порівняння (на кшталт «погань», «товста») – все це формує у дитини образ себе як недостойної любові.

Окрему увагу слід приділити мовленнєвим тактикам матері: приниження, порівняння з іншими, заперечення почуттів: «Ці твої проблеми – це просто тьху! Булька з носа!»; «Ти витрачаєш життя на якісь дурні образи!»; «Що глибше ти копирсатимешся в собі, то більше там застрягнеш!» [1, с. 84].

Такі висловлювання свідчать про емоційне знецінення, яке героїня починає інтеріоризувати. Це, у свою чергу, сприяє формуванню комплексу меншовартості та заниженої самооцінки. Психологічно особливо травматичними є сцени фізичної агресії та приниження: «Мама схопила Лізу за волосся й виволокла з кімнати» [1, с. 98]; «Це було дуже образливо – так образливо, що вже ніякі щипки не допомагали. Сльози захлеснули її з головою» [1, с. 18].

Саме через пряму мову матері читач найбільш яскраво відчуває ступінь відчуження між ними. Діалоги-суперечки підкреслюють відсутність довіри, емпатії, тепла, які мають бути базовими у стосунках між дитиною та батьками. На психологічному рівні такий стиль спілкування створює атмосферу постійної тривоги, сорому, недовіри, яка у Лізи не знаходить виходу ні у слові, ні у дії – лише в усамітненні та втечі до віртуального простору.

На тлі постійної емоційної ізоляції та нерозуміння з боку найближчих, важливою опорою для Лізи стає випадкове знайомство з жінкою на інвалідному візку – Анною. Її образ і спілкування з героїнею у творі А. Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит» відіграють ключову роль у зрушенні внутрішнього стану Лізи від самознищення до спроби самозбереження.

Анна постає не лише співрозмовницею, а комунікативним дзеркалом, у якому Ліза вперше бачить своє життя з позиції «після». Анна стає для Лізи прикладом того, що не потрібно здаватися перед труднощами. У їхніх розмовах розкривається екзистенційна проблема, жінка вчить її цінувати життя та знаходити радість у простих речах. Важливими є діалоги, у яких жінка ділиться власним досвідом і м'яко транслює меседж: ти – не одна, біль можна пережити:

«– А ти зустрічалася зі страхами?» Аня кивнула: «– Так. Майже щодня. І в результаті вирішила втекти. Але мені це не вдалося. І моя втеча тепер зі мною до кінця життя...» [1, с. 76].

Цей епізод стає кульмінацією для психологічного перелому Лізи. Анна говорить з нею не в позиції старшого-наставника, а рівної, яка теж пережила біль і провал. Її мова – щира, образна, м'яка:

«– Уяви, що твоє тіло – ліхтарик, а любов – це світло, яке дає йому змогу сяяти. Без любові воно буде сірим і тьмяним» [1, с. 78].

На відміну від матері, яка нехтує емоціями Лізи, Анна практикує емпатичне мовлення: вона не засуджує, не нав'язує порад, не принижує. Така мова відкриває простір для довіри, якого Ліза досі не знала в жодному спілкуванні. З композиційного погляду, Анна функціонує як можливий образ майбутнього Лізи: вона також довірилася не тій людині, зробила фатальний крок (стрибок), але вижила і навчилася жити з цим. Діалоги з нею – це не просто розмова, а форма перетворення мовлення на терапію.

Образ Анни додає до роману глибини та філософського звучання. Він змушує замислитися над сенсом життя, значенням здоров'я та силою людського духу.

Окремим вектором у побудові психологічного портрета героїні роману А. Нікуліної «Сіль для моря, або Білий кит» є віртуальна комунікація Лізи з анонімним співрозмовником – Білим Китом. Цей контакт не просто розкриває її внутрішній стан, а й демонструє намагання підлітка осмислити свою самотність, знайти розуміння, притулок, а згодом – і вмотивованість до завершення життя. Ліза шукає втечу від реальності, прагнучи знайти притулок у віртуальному світі. Її спілкування з Білим Китом стає спробою знайти розуміння та підтримку, яких вона не отримує в реальному житті.

Білий Кит постає як символ підступної «підтримки», яка насправді веде до ще глибшої деструкції. Його мовлення завуальоване, але структуровано так, щоби підживлювати ідею про смерть як визволення:

«Я з тобою, я поряд. У воді буде легше. Там ніхто не зможе тебе образити» [1, с. 123].

Героїня не одразу сприймає такого співрозмовника як небезпеку – навпаки, він єдиний, хто «слухає» і ні до чого не примушує (на перших етапах). Важливо, що мовлення Білого Кита не агресивне – навпаки, це маніпулятивна мова розуміння, мовна ілюзія підтримки. Він не наказує, а «пропонує», «чує», «приймає» – саме ті мовні форми, яких не отримує Ліза в реальному світі. «Під власним іменем вона вже давно не сиділа, це була її чергова нова сторінка. Минулі блокували або за депресивні дописи...» [1, с. 20].

Таким чином, листування з Білим Китом у романі – це мовне поле боротьби Лізи між прагненням бути почутою й поступовим зануренням у деструктивну ідеологію. Комунікація з анонімом – це дзеркало її внутрішнього болю, невиказаної потреби в безумовному прийнятті.

Авторка демонструє: віртуальний простір може як порятувати (дати платформу для висловлення), так і знищити – коли туди приходиш у повній безнадії. Саме тому спілкування Лізи з Білим Китом виконує функцію естетизованої сповіді, але з трагічним підтекстом.

Проаналізовані мовленнєві ситуації у романі «Сіль для моря, або Білий кит» А. Нікуліної засвідчують складну динаміку психоемоційного розвитку головної героїні Лізи, для якої мовлення слугує потужним художнім засобом розкриття її внутрішнього світу в умовах кризового стану.

Аналіз засвідчив, що мовлення героїні має багатофункціональний характер: воно репрезентує її емоційний стан, реагує на зовнішні подразники, відображає внутрішню боротьбу та слугує способом самозахисту або самознищення. Внутрішні монологи, діалоги з матір'ю, подругою Анною та листування з Білим Китом – це не просто комунікація, а засіб художнього психологізму.

Мовлення Лізи трансформується упродовж усього твору – від емоційно фрагментованого, самознецінювального – до більш усвідомленого, емпатійного, відвертого. Через це авторка досягає глибини характеротворення, показуючи складну динаміку підліткової душі, яка прагне бути почутою.

Отже, мовлення в романі А. Нікуліної виконує не лише інформативну функцію, а й психотерапевтичну, естетичну та символічну, даючи читачеві змогу не просто спостерігати, а пережити й усвідомити внутрішній біль героїні.

Список використаної літератури

1. Нікуліна А. О. Сіль для моря, або Білий кит. Харків: Віват. 2017. 224 с.
2. Фашенко В.В. У глибинах людського буття: Етюди про психологізм літератури. Київ: Дніпро. 2005. С. 110–115.